

Голоюх Л. Лінгвософія часопростору в мовній картині світу Є. Пашковського // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 152–159.

Goloyukh L. The Lingvosophy of Time and Space in the Linguistic Worldimage by E. Pashkovskiy // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 152–159.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

ЛІНГВОСОФІЯ ЧАСОПРОСТОРУ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Є. ПАШКОВСЬКОГО

Лариса Голоюх

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті обґрунтовано поняття *мовна картина світу* в контексті лінгвістичних досліджень, подано лінгвостилістичні параметри мовних образів часу і простору в художніх текстах Є. Пашковського. Доведено, що лінгвософія (світосприймання і світовідтворення) письменника тісно пов'язана з концептами часу і простору. Висвітлено лінгвостилістичні характеристики образних назв України, у тому числі авторських новотворів; простежено образні засоби формування лексико-семантичного поля *час*. Встановлено текстові конотації ключових лексем – мовних знаків часу і простору.

Ключові слова: мовна картина світу, художній текст, час, простір, лінгвософія письменника, лінгвостилістична функція.

Вступ. Картина світу становить одне з центральних понять свідомості людини, специфіки її існування. Поняття *картина світу* – фундаментальне поняття, яке виражає специфіку людського буття, когнітивний зв'язок з матеріальними та ідеальними реаліями. Картина світу – цілісний образ світу, результат всієї мисленнєвої діяльності людини. Картину світу формують світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світооцінки, світобачення.

Термін *картина світу* перебуває в системі об'єктів вивчення різних наук: психології, філософії, літературознавства, лінгвістики.

Основи лінгвістичного напрямку у вивченні картини світу закладені у працях В. фон Гумбольдта, Й. Л. Вайсгербера, Л. Вітгенштейна, О. А. Потебні, які вважали мовну картину світу фіксацією реальності за допомогою слів. Звернення лінгвістів до філософії спричинило виникнення філософії мови та одного з її напрямів – антропологічного (антропоцентричного), в межах якого «мова розглядається в контексті духовного світу людини» [1, с. 27].

Теорія художньої мови (функційно-стилістичний підхід удослідженні ідіостилю письменників, вивчення семантичних можливостей слова на тлі загальномовних процесів та ін.) розроблена у працях Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Б. О. Серебренникова, Ю. С. Степанова та інших учених, а також у працях українських мовознавців С. Я. Єрмоленко,

Ю. О. Карпенка, М. П. Кочергана, Г. М. Колесника, Л. А. Лисиченко, Л. І. Мацько, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівського та ін.

Репрезентація мовної картини світу на лексичному матеріалі представлена в роботах І. О. Голубовської, П. М. Грабового, С. А. Мартос, Ю. Л. Мосенкіса, Л. О. Ставицької, О. С. Фурси та інших учених, у працях яких здійснено зіставні дослідження з питань вираження мовної картини світу в лексиці кількох національних мов, в ідіостилях окремих письменників тощо. У монографії С. Я. Єрмоленко «Мовно-естетичні знаки української культури» акцентовано увагу на таких поняттях, як національна мовна картина світу й індивідуальні мовні картини світу як її складники [2].

У лінгвістичному тлумаченні *картини світу* важливе місце посідає інтерпретація індивідуальної мовної творчості письменника. Художній текст – це втілення мовної картини світу, образної свідомості, результат емоційно-інтелектуальних процесів, зафіксованих словом. Естетика мови, літературно-художні традиції, концептуальне відтворення і моделювання світу завжди позначаються на мовомисленні письменників. Художня творчість відкриває національно-культурні особливості народу, націомовну картину світу, лінгвософію письменника, тобто його сприймання буття і вербальне творення світу. Показовою в цьому плані виступає мова прозових творів Є. Пашковського з її тяжінням до філософського осмислення реалій пострадянської України, ширше – проблем буття.

Мета дослідження – здійснити лінгвостилістичний аналіз назв часопростору як домінантних понять мовної картини світу Є. Пашковського.

Матеріал дослідження – романи Є. Пашковського «Безодня», «Свято», «Щоденний жезл».

Методи дослідження. У дослідженні використано метод компонентного та контекстуального аналізу для виявлення семантики і лінгвостилістичних функцій ключових лексем; прагматичний метод – для визначення мотивації автора у процесі вербалізації думки.

Результати дослідження та дискусія. Мовна картина світу – це лінгвософія автора, спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних цінностей. Основу картини світу складає поєднання індивідуальної та суспільної свідомості, вона має відбиток різних чинників, зокрема культурних, історичних, національних та соціальних. Мовна картина світу – це абстрактний феномен, що існує в лінгвокультурній свідомості у вигляді відрефлектованого індивідуального і колективного досвіду, який втілюється в одиницях номінації, а також у специфіці їх функціонування [3, с. 23].

Лінгвософія Є. Пашковського пов'язана з надчуттєвим сприйманням конкретного часу – останніх десятиліть ХХ століття. Художні тексти письменника – це психологізація оповідей, філософські роздуми, глибинні асоціації з історією народу. Постійні міркування про час, у який живе

письменник, зумовлює появу коротких історичних хронік і пов'язаних із ними міркувань про сучасні події в національному контексті, які активізують номінації часу. За словами С. Я. Єрмоленко, оповідь письменника відбиває «приреченість на чорнобильське літописання» [2, с. 214]. Автор щоразу торкається теми чорнобильської аварії, створюючи емоційні контексти з ключовими словами – мовними знаками трагічного часу. Це переважно авторські новотвори *диכולіття, димоліття, гиблоліття, енноліття погібелі, дармоліття, безчасся* та ін.

Лексико-семантичне поле *час*, як правило, містить експресивні епітети з семами трагізму, розпачу, обурення тощо: *цей причоргноблений час, непогребний час, людодійний час, мертвий від безнадії час* та ін. Трагедія часу – це, на думку письменника, трагедія моралі як окремої людини, так і суспільства, підміна справжніх духовних цінностей, моральне самознищення нації, наприклад: *блазень, актор, політикан, нагримована і манірна, умнякаюча телемава, кривоязиковий багатій, розшаманена самичка, співуни і співухи, анекдотники й дригалки, всі, як один, чарівні, розніжені, прості, всі ненагляднейші зв'яздолічності, всі вони стали щиролюбими героями цього людодійного **часу**; смаки і вподобання здебіліли, закони і звичаї перевершують содомські* (3, с. 38); *мертвий від безнадії **час** обзивався братовим співом, «не плач, мати, не журися, бо вже твій син оженився»* (3, с. 102).

Художній *час* – важлива складова частина того світу, який малює письменник у своїй уяві. При співвідношенні художнього і реального світів діють ті ж закони, які створюють через розподібнення образну концепцію зображуваного. С. Я. Єрмоленко зазначає: «Оскільки йдеться про час, «проминулий і майбутній», то й враження, емоційний стан душі так само прив'язані до подій у певному часі. Сигналом розповіді про ці події виступає семантика часу (*коли батько ... взяв малого з собою на конюшину*) і двокрапка після неї, що передбачає розгортання конструкції, перелік подій, що чергуються, з душевними переживаннями» [2, с. 214].

Авторські роздуми письменника містять оказіональні номінації часу, серед яких частотною є лексема *безчасся* як мовний знак авторської модальності трагізму, приреченості, наприклад: *у чорнобильському **безчассі** ти між покинутих і забутих, мов ягнята в зимівнику, в щовечірньому телеепосі ти не побачиш і пригорщі викраденого зерна...* (3, с. 12); ***безчасся**, заповнене відчаєм лженадій?* (3, с. 43); *коли за писанням романів ти розучивсь виживати, сам собі приятель, а все відразливе, як лепра з лепраками, пропадом гине без тебе, саме тоді, в тихій самотності, ніби нізвідки, нізачо, як і належить прокляття, тебе знайде і вразить зневірливе люте безчасся* (3, с. 43).

Образні конкретизатори художнього часу в текстах романів Є. Пашковського – загальновживані назви *століття, рік, доба*, а також оказіональні назви *дармоліття, енноліття, диכולіття, смертоліття* та ін. Лексема *час* має виразну негативну конотацію, зумовлену авторською

модальністю, тобто світовідчуттям письменника. Образ *час* увиразнений експресивними епітетами *причоргноблений час, непогребний час, змордований переляком час* та ін., а також метафоричними словосполученнями *енноліття погібелі, підлість часу, час – ворог і владар усього живого* та ін. Лінгвософія Є. Пашковського вербалізує поділ поняття *час* на реальний (природний, абстрактний, космічний) та художній – образ часу, створений письменником у межах суб'єктивного сприймання і відтворення дійсності.

Мовна картина світу Є. Пашковського, відображена в романі «Щоденний жезл», позначена масштабністю мислення, постановкою загальнолюдських проблем, глобальних питань людства. Це зумовлює активну взаємодію понять *час* і *світ*, наприклад: **Світ**, з його сліпократіями і всетліючим здичавізмом, невинно печерніє, не дарма волає, не без вини кровопінно шкварчить, як від голівки в оці; пришивдшений мерехт **останньостоліття** зіллявся в різноабсурдне видиво, – започатковане розщеплення атомного ядра, розкладом великодержав і владожадобних звичаїв, століття, без надії на видужання, досі судомиться лихоманно (3, с. 17).

«Наскрізний образ чорнобильської трагедії є стрижневим асоціативним мотивом, який не відпускає автора в жодній із його асоціативно-образних картин: чи то йдеться про історію, чи про сучасну політику, чи про морально-етичні проблеми» [2, с. 221]. У зв'язку з цим модальність авторської оповіді маркована трагізмом, драматичністю, суцільним розчаруванням. Образ *світ*, як правило, має негативні конотації, наприклад: *Замість поновлення справедливого, основ співіснування, світ загелготів щось неримське* (3, с. 14); *з нецілою долоні світ плесне кислоту розчарувань і спалить очі за один нахил до побаченого* (3, с. 19); *і світ постане найсправжнім: хитивом порубаних в сутінь і воду очеретів..., задимленим вітром зі степу...; світ зашморгне новизною...* (3, с. 35). Лексико-семантичне поле образу *світ* містить варіанти *злосвіт, несвіт*, а також експресивні епітети *зжіночений, наскрізь облесливий світ, безстатевий войовничий несвіт* та ін.

В авторській оповіді вплітаються описи українського простору як локального фактора існування головного героя. Художньо-зображальна функція концепту *степ* як уособлення простору, створеного людиною, позначає українську звичаєву реалію, семантично пов'язану з національним простором, що асоціюється з побутовою традицією українського народу. Виступаючи активним лексичним компонентом авторської оповіді, лексема *степ* насамперед окреслює місце перебування персонажа, епізоди його життя, наприклад: *світ постане найсправжнім: хитивом порубаних в сутінь і воду очеретів <...>, задимленим вітром зі степу, обнадійливим спокоєм* (3, с. 35).

Лексема *степ* реалізована не лише як просторове поняття, що означає певну територію, об'єкт володіння. Функціонування цієї лексеми ускладнене перетином з описами внутрішнього стану персонажів,

моделюванням психологічного портрета героя. Так, мовний образ головного персонажа роману «Безодня» містить концепт *стен* як відображення специфіки його національного світосприймання, що чергується з описом психологічного стану, настрою, асоціаціями-спогадами, наприклад: *нізвідки, сам по собі, зроджувався той чистосердний настрій, ритм, притаманний справжньому, а не намисленій історії, той захват, що супроводжував войовничих бранок і скіфських юнаків, коли вони, змовившись, покинули свої племена і подалися геть, через **стен**, на берег жовтомісячний, як цивілізаційний мур, де ніч згортається в дикі тумани* (1, с. 35).

Мовна картина світу письменника актуалізує стилістично марковані назви України, конотативні значення яких сформовані через епітетні та метафоричні утворення: *знічийнена земля, настрахана земля, земля з незгойною тугою безвір'я і звірства, країна доповідей і наказів, незасіяна, призабута, напівдика вітчизна* та ін.

У традиційній свідомості українця земля асоціюється з певною територією, місцем проживання, об'єктом діяльності людини. У контексті прозових творів Є. Пашковського концепт *земля* зазнає текстового оновлення, відбувається розширення конотації: образ *земля* реалізовано не лише як просторове поняття, що означає певну територію, об'єкт володіння. Це метафоричний образ годувальниці, лінгвостилістична семантика якої побудована на асоціаціях із людиною, наприклад: ***Земля** наслухала себе в плескоті збитих сонною рибою хвиль, в рідкому від сирії тяги пульсі млявого кострика; **земля** слухала змору дерев, стебел і вод після трудівної сонячної повені, чула в запахові попелу тлін людської тривоги; ні світла, ні тіней, туман і туман плив од східного безбережжя; **земля** все вгадувала в міцності чоловічих рук, в силі не збучавілого серця потугу винести вікову чорноту й святість; **земля** голосами померлих, всіх знаних, всіх рідних людей мала звістити, «кріпися душею та не черствій», **земля** тихшала й тихшала, прислухаючись до нечутного в людині задня і, відчуваючи свою кровину, нагріту глизявим полум'ям, хотіла дати їй холодної дужості чорноземних товщ: зумисне гасила розплескану синь, студила кров, повертаючи людині предковичну студінь безнадії і спокою, гніт вмирущості, котра вигризає всю погорду, весь відчай заминаючим щастям* (2, с. 62).

Мовний образ *земля* позначений психологічними і націоментальними характеристиками, наприклад: *Мабуть, любов до **землі** була не тільки як до годувальниці, матері, що все і всіх породила, добрих і злих пеленатиме чорно, а й як до жінки, котра любо та невсипно спиває натугу, дає упевнений спокій в напрацьованій зморі; та любов, те побожне, замолене вічним неспокоєм сіви й жнивування, все буденне, виснажливе свято **землі**, та втіха немарно потрачених сил, мов зцілованих жінкою, давали дужості, бо чим ближче до стерновиц під осінньою мжею, тим безболісніш чується повернення до пракоренів роду* (2, с. 76–77). Назва природного простору *земля* та її текстові варіанти найчастіше функціонують в авторських описах, створюючи конкретно-зорові картини місця подій.

Суцільний, неструктурований текст роману «Щоденний жезл» поєднує конкретно-зорові картини, описи з філософськими роздумами, спогадами, історичними асоціаціями. У мовній картині світу письменника лексема *земля* стає образним імпульсом розгортання контекстів, побудованих за зразками давніх писемних пам'яток. У таких контекстах художнім еквівалентом поняття *Україна* виступають метафоричні та епітетні сполуки *земля зради*, *земля нічийна*, *перебрехана лисами*, *вітчизна каїнів*, *державо нездар*, *країна відчаю*, *країна торжествуючих людодців*, *земля з незгойною тугою безвір'я і звірства* та ін. Автор болісно сприймає сучасну Україну: *крик, тобто література, бадьорить околиці, і на тлі волань всяке пташа цвіркоче радісніше, відчай побільшує благодать, як велике знання превелику скорботу, ранок еклезіаститься в домі плачу: о **земле зради!** – почитуєш іноді в невідомого літописця, – о, **земле нічийна перебрехана лисами**, чия тепер? о, **вітчизно каїнів**, змилуйсь над авелями, яви своє серце, що свинцевіє, мов печать, – і засукана по лікоть рука штампує невтомно; о, **державо нездар**, заснована графоманами, бо кожен тут щось пописував і, помщаючись за неуспіх, прирік на повільнений згин всіх перероджених словом; о, владо письменних, простих, як двері, відчинені з копита, превелика єси, знеоссяжніла, мов ніщо, мов збожеволений гайдєгерівський хаос (3, с. 135); а ти сидиш ... в знелюдненій **зникраїні**, зникаючій, як смертезна, смрадом роздута, булька, ...у цій талонтолюбній здихарні, віковій кегебарні, ...мілітарні, ...клошарні, ...блошарні, ...грошарні, ...казематні, ...лихарні, тремтярні, смертярні, ...тут, у **країні доповідей і наказів** (3, с. 22).*

Словесне втілення філософії національної ідеї в текстах письменника знаходить своє відображення в художній опозиції *місто (город) – село* як мовних знаках негативного і позитивного простору перебування людини. Авторська оповідь і непряма мова персонажа містить позитивні міркування про село як особливості внутрішнього світу персонажа, як втілення ідеї *село – свято*, наприклад: *Раніш кожен виїзд в **село** обертався на свято: впізнаєш березову смугу, що збігає крізь соснову іржу, пізнаєш кожную углибину від долота в білокорому стовбурі, і крашанку сонця; і березовий льодохід у сосновому річищі не забути до останнього краю, коли може не стати неба в німбовому золоті обрію. А ще раніш тліли радістю поїздки в місто – купити зимову вдягачку, черевики, - було весело тупцювати в туфлях по молодому снігу, їсти морозиво, напихати кишені вкрадці купленими сигаретними пачками в тонких червоних опоясках; тоді не знав, яка радість стане **святом повернення**, коротким, як і подобає празнику (2, с. 68); Міркував, що **село** є село, міркування й пересуди, не просто теревені, а добра осторога, «тут за всякого все відомо, тут важко втаїтись надовго, тут зоріє спільна невидима совість, тому люди вишевкуються на нові місця, де нікому незнані вони, їхній рід, де ніхто не засуджуватиме словом (2, с. 73); Імла, як курява на току, заповнила хату, дим сигарети вистуджував груди, «доки ширятимеш світом, доти й*

озиратимешся на **село**, доти втрата житиме крила сподіванням прильоту», місяць за чорними ризами ясенів вис без'язиким тускніючим дзвоном (2, с. 79).

Контексти із ключовим словом *село*, яке для письменника ототожнене з батьківщиною, далеким минулим, станом внутрішнього спокою, акумулюють лінгвософію моральних цінностей, наприклад: *Від узлісся село зажеврило вікнами, що нагадують жарини розкурених сигарет, буцім дядьки на лавочці запахнули гуртом; у колгоспному дворі прожекторне світло лягало на ряди корівників, на рідкі зуби штахет, на молоковоз за кагатами, все було рідним і болісним, очі йняли сльозою, все кликало запахом печеної в духовці картоплі: так пахне смуток за батьківщиною* (2, с. 42).

У мовній картині світу Є. Пашковського образ *місто* має виразну негативну конотацію – це втілення пороків цивілізації, нівелювання духовності, наприклад: *ти нудивсь цим містом, цими розмистецькими покручами шакала й зайця, цими обов'язками розносити на собі вкаголенх, цими пісними балачками, цими пробудженнями від дрижаків і протягів на підлозі в якогось художника* (3, с. 158).

Висновки і перспективи дослідження. Мовна картина світу відображає систему *людина – світ – мова*. Лінгвостилістичні характеристики назв часопростору в мовній картині світу Є. Пашковського пов'язані насамперед із лінгвософією письменника – особливістю індивідуального мовного сприймання реальності і мовного формування уявної естетичної дійсності. У цьому аспекті будуть перспективними дослідження інших лексичних елементів художніх текстів Є. Пашковського.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

- 1 – Пашковський Є. Безодня // Пашковський Є. Безодня: романи. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. С. 133–268.
- 2 – Пашковський Є. Свято // Пашковський Є. Безодня: романи. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. С. 3–132.
- 3 – Пашковський Є. Щоденний жезл: роман-есеї. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 424 с.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 240 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
3. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 331 с.

References

1. Batsevich, F. (2011). *Filosofiiia movy: Istoriia lnhvofilosofskykh uchen* [Philosophy of language: history of linguistic philosophical doctrines]. Kyiv: VTs «Akademiia». [in Ukrainian].
2. Iermolenko, S. (2009). *Movno-estetychni znaky ukrainskoi kultury* [Linguistic and aesthetic features of the Ukrainian culture]. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Prykhodko, A. (2008). Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursnii paradyhmi linhvistyky [Concepts and conceptual systems in the cognitive discourse paradigm of linguistics]. Zaporizhzhia: Premier [in Ukrainian].

Голоух Лариса. Лингвософия времени-пространства в языковой картине мира Е. Пашковского. В статье обосновано понятие языковая картина мира в контексте лингвистических исследований, даны лингвостиллистические параметры языковых образов времени и пространства в художественных текстах Е. Пашковского. Доказано, что лингвософия писателя (мировосприятие и мировоспроизведение) тесно связаны с концептами времени и пространства. Определены лингвостиллистические характеристики образных названий Украины, в том числе авторских окказионализмов; прослежены образные средства формирования лексико-семантического поля *время*; исследованы текстовые коннотации ключевых лексем – языковых знаков времени и пространства.

Ключевые слова: языковая картина мира, художественный текст, время, пространство, лингвософия писателя, лингвостиллистическая функция.

Goloyukh Larysa. The Lingvosophy of Time and Space in the Linguistic picture of the world by E. Pashkovskyi. The article is devoted to the notion of the linguistic picture of the world in the aspect of the linguistic stylistics. The linguistic picture of the world is the embodiment of the linguistic consciousness of the person, his/her intellectual, moral, and national features. The notion of linguistic image of the world expresses the specificity of human existence, its interconnection with the world. In view of this, we can argue that the linguistic world image reflects the lingvosophy of humans - the way of verbalization of reality in their linguistic consciousness. E. Pashkovsky's lingvosophy is based on strong links with the history of the Ukrainian people, linguistic and national traditions. The key words of the writer's literary texts are the concepts of time and space. The lexico-semantic field is characterized predominantly by individual authored lexemes, semantics of which reflects tragic, immoral and hopeless senses. Occasional names are related to the tragic event of Ukraine – the Chernobyl tragedy. Expressive epithets of the time image verbalize the moral degradation of the individual and the entire Ukrainian nation in the post-Soviet era.

E. Pashkovsky's lingvosophy highlights universal human problems, the global history of mankind. This led to the actualization of the image of the world, the interaction of the concepts of time and space. The lexico-semantic field of the space contains images of Ukraine, Chernobyl, steppe, homeland, land, city, village. The figurative paradigm of the notion land verbalizes the actual spatial concept – the territory, the place of residence of a person, as well as the linguistic manifestation of the inner senses. The verbal embodiment of the philosophy of the national idea in the writer's texts is reflected in the artistic opposition of the city (town) – village as a linguistic sign of the negative and positive space of human presence. Linguistic style of expressing semantics of the space is connected with the writer's nationalistic lingvosophy.

Key words: linguistic image of the world, literary text, time, space, writer's lingvosophy, linguostylistic function.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2018